

Ревізіоністська критика національної історії у сучасній Україні: методологічні прогалини

Анотація. Мета дослідження – обґрунтувати неслухність деяких методологічних засновків ревізіоністських пропозицій стосовно національної історії, які спричиняють твердження про її «не-науковість» та «інтелектуальний анахронізм» й за допомогою методологічних аргументів посилити тезу про наукову легітимність такого різновиду історієписання. **Методологія** базована на методах історіографічного аналізу, синтезу, а також історіографічної компаративістики. **Наукова новизна** полягає в аргументації методологічних прогалин ревізіоністської критики національної історії у сучасній Україні та обґрунтуванні положення про її цілковиту методологічну коректність. По-перше, стверджено, що національна історія за своїми пізнавальними характеристиками нічим не відрізняється від інших способів наукового осягнення минулого. По-друге, доведено, що зв'язок національної історії зі сьогоденням, як і будь-якого іншого різновиду історієписання, неминучий. Такий проект професійної історіографії, зберігаючи наукову притомність, водночас у сучасній Україні належить до особливо значущих з огляду на свої важливі позитивні соціальні функції. **Висновки.** Головна помилка методологічного характеру, якої припускаються критики національної історії у сучасній Україні, полягає в підміні понять: нації та способів дослідження її минулості. Тож епістемологічні вади етноцентричної версії національної історії, до якої апелюють критики, безпідставно поширено на інші способи пізнання минулого. Натомість територіальна/багатоетнічна версія, доповнена досягненнями інших моделей пізнання (культурної, соціальної, глобальної історії тощо), долає прогалини етноцентричної та надає національній історії повноцінної академічної респектабельності. Національна історія, як і інші різновиди історієписання, зберігає активний зв'язок з українським сьогоденням. Проте цей аспект належить до норми функціонування професійної історіографії, а не є академічною девіацією.

Ключові слова: національна історія, методологія історії, професійне історієписання, історики-ревізіоністи, сучасна Україна, соціальні функції історії.

Національна історія¹ в Україні за роки незалежності пройшла істотну трансформацію. Замість примітивного й ідеологізованого продукту під назвою «історія Української РСР» створено досить виразний образ минулого України, що спирається на величезну кількість невідомих раніше джерел. Разом із «перепрофілюванням» старих інституцій радянської доби започатковано розгалужену мережу нових науково-дослідницьких установ та десятки часописів, які публікують тексти з різних проблем і ділянок української історії. Порівняно з роками «залізної завіси» суттєво зріс інтерес до відповідної тематики серед закордонних фахівців. Одна з головних змін, яку пережила національна історія в Україні впродовж останніх тридцяти років, – сутнісного плану: вона неухильно перетворюється (хоча цей процес ще триває

¹ Під «національною історією» розуміємо таку історичну репрезентацію, яка має своїм предметом минуле будь-якої сучасної нації, або нації, яка перестала існувати (незалежно від того, який зміст вкладено в неконвенційну категорію «нація», та від рівня національної згуртованості – як він розуміється всіма тими, хто його оцінює). Як покажемо далі, національна історія (як і будь-який інший різновид історієписання), не тільки завдячуючи намірам її авторів, а й незалежно від них, об'єктивно впливає на її сприйняття тими, хто себе зараховує до відповідної нації, та зовнішніми спостерігачами. Переважно (але не обов'язково) вона зміцнює почуття національної ідентичності й лояльності до власної держави чи якоїсь іншої форми політичного самовизначення (наприклад, автономії).

й у найближчій перспективі триватиме) з етноцентричної та подієво-політичної («ексклюзивної», «гомогенної» тощо) в багатоетнічну/територіальну («інклюзивну») й більшою мірою культурно-антропологічно орієнтовану. Відповідальні історики вже не розуміють історію України тільки як історію українців.

Звичайно, що цей рух уперед (попри різноманітні проблеми й вади, багато з яких все ще залишаються чинними), був спричинений багатьма факторами. Серед таких – усвідомлення значною частиною «національних» істориків, які досліджують українську минувшину, обмежень і прогалин «традиційної» версії національної історії. Таке усвідомлення було, серед іншого, інспіроване помітною (звичайно, для зацікавлених дослідників!) критикою способу написання історичного нарративу в незалежній Україні з боку низки фахівців, котрих зараховують до «ревізійністів» (надалі для зручності називатимемо їх просто ревізійністами – без лапок). Конструктивний і вартісний компонент критичних аргументів безсумнівний, оскільки він заохочував багатьох до рефлексії над тим, як має писатися сучасна картина українського минулого. Проте, як це часто буває, разом із водою виплескується й немовля. Цей текст присвячений, власне, критиці ревізійністських пропозицій стосовно національної історії в аспекті їхніх методологічних² засад і є реплікою в дискусії навколо «епістемологічних підвалин» (термін Г.Касьянова й О.Толочка) національної історії, до якої закликають ревізійністи³. Отже що «не так» із критикою національної історії у сучасній Україні з методологічного погляду?

Це питання вже стало предметом обговорення з боку ряду істориків, які, очевидно, не пристають до надмірного скептицизму деяких своїх колег щодо досліджень українського минулого. На нашу думку, найбільш переконливо останніми роками в полеміці між «традиціоналістами» й ревізійністами (яка, за слушним міркуванням І.Куцоного, радше нагадує два паралельних монологи⁴) з боку умовних противників пересунення національної історії на задвірки історієписання, лунали голоси К.Галушка⁵, О.Майбороди⁶, західних істориків-україністів С.Величенка⁷ та П.Р.Магочія⁸. Безумовно плідною є аналітична конструкція В.Ададурова, котра передбачає, як здається, збереження моделі «української історії»⁹ (термін

² Під «методологією історії» розуміємо історичну дисципліну, яка спрямована на осмислення мети, способів отримання й функціонування наукових історичних знань у соціумі. Більш конкретно йдеться про проблеми предмета, суб'єкта пізнання (історика), логіки та психології його дослідницької діяльності, її результату – наукових історичних знань, їх структури, відповідності минулій дійсності, ролі у суспільному житті (див.: *Зашикільняк Л.* Методологія історії від давнини до сучасності. – Л., 1999. – С.7). У пострадянській і західній історіографічній традиції для позначення відповідної дисципліни або ж її суто пізнавального складника застосовуються також терміни «історична епістемологія», «історична епістемологія», «аналітична філософія історії». Саме методологія історії є формою саморефлексії історичної науки загалом, яка відображає колективний досвід істориків і визначає головні на актуальний момент стандарти та правила професії.

³ *Касьянов Г.В., Толочко О.П.* Національні історії та сучасна історіографія: виклики й небезпеки при написанні нової історії України // Український історичний журнал. – 2012. – №6. – С.7.

⁴ *Куций І.* Історіографічний посібник з академічним змістом // Історіографічні дослідження в Україні. – Вип.29. – К., 2018. – С.329.

⁵ *Галушко К.Ю.* У пошуку common sense: до дискусії з приводу національного гранд-нарративу // Український історичний журнал. – 2013. – №1. – С.4–23.

⁶ *Майборода О.М.* «Національна історія» заслуговує бути більш живою, ніж мертвою // Там само. – С.24–28.

⁷ *Величенко С.* Де починається національна історія // Критика. – 2006. – №9. – С.17–19; *Його ж.* Чи можливо тепер науково перенести історію підросійської України // Там само. – 2009. – №9/10. – С.29; *Його ж.* New Wine Old Bottle: Ukrainian History, Muscovite/Russian Imperial Myths and the Cambridge History of Russia [Електронний ресурс]: https://www.academia.edu/13207347/New_Wine_Old_Bottles_Ukrainian_History_Muscovite_Russian_Imperial_Myths_and_the_Cambridge_History_of_Russia_WWW.HISTORIANS.IN.UA_Sept._2013

⁸ *Магочий П.Р.* Конструювання чи деконструкція: як повинна виглядати «майбутня історія України»? // Український історичний журнал. – 2013. – №4. – С.4–7.

⁹ *Ададуров В.В.* Теоретичні засади та методологія вписування української історії в європейський контекст (погляд історика-всесвітника) // Там само. – №2. – С.10.

В.Ададурова), але долання вад етноцентричного її різновиду, насамперед через «вписування в європейський контекст».

Автор цієї студії також уже висловлювався про передчасність радикальної атаки на національну історію як спосіб осягнення минулого й помилковість деяких висновків із ревізіоністського «табору»¹⁰. Рефреном у більшості цих реплік лунають три тези: 1) про відповідність національної історії сучасному розумінню стандартів наукового історієписання; 2) про недоцільність для позбавленого до недавньої пори власної історичної біографії та ціннісно-ідеологічно поділеного українського суспільства, особливо в умовах гострої «історичної» конфронтації з державами-сусідами, відмови від національно значущої історичної проблематики; 3) про відсутність/непевність/вразливість альтернатив, прикладів, конструктивних інтелектуальних пропозицій, взірцевих моделей, які запропонували б радикальні критики актуального національного нарративу, що суттєво підважує можливості для позитивної переінтерпретації національної історії.

На нашу думку, ревізіоністська критика має істотні прогалини методологічного порядку, не відзначені, або ж недостатньо акцентовані нашими попередниками. Це і спонукало написання цієї статті. У ній ставимо за мету продемонструвати некоректність (а подекуди просто хибність) деяких методологічних засновків пропозицій істориків-ревізіоністів, які спричиняють твердження про «ненауковість» та «інтелектуальний анахронізм»¹¹ національної історії, і, навпаки, за допомогою «методологічних» аргументів зміцнити тезу про наукову легітимність такого різновиду історієписання.

По-перше, заперечуючи можливості національної історії адекватно пояснити минуле України, твердячи про вичерпання нею своїх можливостей і закликаючи відмовитися від неї на користь транснаціональних чи постнаціональних підходів¹², ревізіоністи підмінюють поняття, сплутуючи предмет дослідження – націю й методи його вивчення. Нагадаємо тривіальну, але у запалі деконструкції забуту максиму: для занять наукою потрібні всього дві речі – людина і предмет¹³. Тому немає нічого «ненаукового» у вивченні націй, адже вони насправді існують. Ненауковими можуть бути способи (методи) осягнення цього предмету, які є справою сумління та майстерності істориків, а не того, про що вони пишуть. Як слушно нагадає Р.Тоштендаль, професіоналізм історика визначається найперше його здатністю відповідати «мінімальним вимогам»¹⁴, себто виробленим століттями розвитку історичної думки правилам ремесла. Результатом дослідження минулого нації постає науковий історичний текст, який претендує на статус істинного знання та має таку ж наукову легітимність, як й інші тексти, про що б вони не були, якщо написані відповідно до стандартів професії. (Тобто йдеться про «прикладну» концепцію історичної істини, найбільшу прийнятність якої серед інших докладно обґрунтовано, наприклад, В.Вжосеком¹⁵). Основна ж вада національної історії як проекту академічної історіографії не унікальна й подібна до хиб альтернативних підходів, зокрема

¹⁰ Яремчук В.П. Українська історіографія: суспільно-політична історія. – Острог, 2017. – С.257–267.

¹¹ Див.: Касьянов Г.В., Толочко О.П. Національні історії та сучасна історіографія: виклики й небезпеки при написанні нової історії України. – С.10–11, 19; Аристов В. Что нового в Киевской Руси? // Ab imperio. – 2015. – №1. – С.484–485.

¹² Касьянов Г.В., Толочко О.П. Національні історії та сучасна історіографія: виклики й небезпеки при написанні нової історії України. – С.10–11, 19, 21.

¹³ Блок М. Апология истории или ремесло историка. – Москва, 1973. – С.79.

¹⁴ Тоштендаль Р. Профессионализм историка и историческое знание. – Москва, 2014. – С.26.

¹⁵ Вжосек В. Історія – Культура – Метафора: Постановня неklasичної історіографії. Про історичне мислення. – К., 2012. – С.254–256.

транснаціонального, регіонального, локального, а також наративів, в основу яких покладено вивчення категорій класу, ґендеру, релігії. Це – надмірна концентрація дослідницької оптики на своєму предметі, у нашому випадку на категорії нації та похідних від неї, насамперед понятті національної держави.

Зміщуючи «праведне з грішним», ревізіоністи по суті ототожнюють два різні способи писати про націю, відмовляючи обом у праві на існування: етноцентричний («націоналістичний», «історіографічний націоналізм») і територіально-багатоетнічний. Об'єктом їхньої критики, отже, стала не лише дійсно архаїчна, значною мірою спрямована на позанаукові цілі «стара» національна історія, а й «нова», котра у виконанні як мінімум провідних українських істориків не має на меті свідомо служити завданню національного згуртування, обслуговувати поточні інтереси політичних акторів тощо¹⁶.

Примітно у цьому зв'язку, що в найновішій публікації Г.Касьянов оперує терміном «національний/націоналістичний наратив історії»¹⁷. Але ж національна історія – це історія будь-якої сучасної чи несучасної, «чинної» чи такої, що вже перестала існувати, нації (яке б значення у цю категорію не вкладали) в усіх її виявах. Вона, як і будь-яка інша (наприклад, улюблена ревізіоністами транснаціональна), може бути написана у примітивний, кепський чи, навпаки, в якісний спосіб. В її рамках об'єктом уваги історика можуть і повинні бути всі історичні феномени, а не лише ті, які прямо служили національним завданням, як-от формування національної ідентичності, мовного стандарту, політичного самовизначення: від повсякдення до господарського життя, від культурних і соціальних вимірів буття (розуміючи культуру й суспільство з маленької «к» і «с», відповідно) до практик імперської, релігійної, локальної, регіональної лояльності пращурів сучасних «етнічних» чи «політичних» українців, які часто конфронтували з усталенням національної самосвідомості. Така національна історія відмінна від етноцентричної, але при тому це все ж національна історія. І ще неймовірно далеко до вичерпання нею своїх можливостей. При цьому йдеться не тільки про розмаїття проблематики, раніше не зауваженої чи маргінальної, і не тільки про історію всіх «етносів», які творять сучасну українську націю. Мова про банальне незнання величезних архівних покладів за межами України, де міститься чи не половина документів, що стосуються нашого минулого, які досі історикам або маловідомі, або зовсім неznані¹⁸.

Фактично лише розпочинається вивчення історії України у глобальних вимірах, без розуміння яких не матимемо її адекватного осягнення. Таке «вписування» у світовий контекст, за слушною думкою В.Ададунова, «має бути не банальним розчиненням “свого” у “чужому”, але давати вихід на нові причинно-наслідкові зв'язки, масштаби, рівні пояснень, а у широкому сенсі – плекати ідентичність “нашого” через зіставлення з “іншим”¹⁹. У даному разі національна історія близько підходить до транснаціональної (чи інших макроспрямованих різновидів історієписання – глобальної, світової, трансрегіональної, «великої історії»). Проте це не означає, що національна історія повинна зникнути, а замість неї прийти якась

¹⁶ Див.: *Плохій С.* Наталя Яковенко: портрет історика у зворотній перспективі // *Theatrum Humanae Vitae: Студії на пошану Наталі Яковенко.* – К., 2012. – С.53; *Касьянов Г.* «Націоналізація» історії: нормативна історіографія, канон та їхні суперники (Україна 1990-х) // *Українська історіографія на зламі XX і XXI ст.: здобутки і проблеми.* – Л., 2004. – С.72–73; *Плохій С.* Між історією та нацією: Павло Роберт Магочій і переосмислення української історії // *Критика.* – 2011. – №9/10. – С.27–30; *Магочій П.-Р.* Територія істориків // *Там само.* – С.30–32.

¹⁷ *Касьянов Г.* Past continuous: історична політика 1980-х – 2000-х: Україна та сусіди. – К., 2018. – С.82–84, 203–206 та ін.

¹⁸ *Ададунов В.В.* Теоретичні засади та методологія вписування української історії в європейський контекст (погляд історика-всесвітника). – С.20.

¹⁹ Там само. – С.23.

радикально інша. Приміром, західні фахівці з «макроісторій» не ставлять питання ані про якусь їх особливу винятковість, примат чи вищість над іншими способами писати про минуле, ані про їх знову ж таки особливу неангажованість. Зокрема один з американських прибічників транснаціональної історії підкреслює, що вона не «заперечує, а переосмислює національну історію», водночас «кидаючи виклик націоналістичній»²⁰, тобто власне «старій», етноцентричній. Він же зазначає, що з розгортанням проекту транснаціональної історії «народ-нація не затушовується, але розглядається по-новому, із різних кутів зору, ззовні та зсередини, як у більш широкому контексті, так і в динамічних стосунках із великою кількістю соціальних сил, багато з яких, можливо, не проживали в національних кордонах»²¹. Інший фахівець, автор узагальнювального дослідження про методологію та пізнавальну роль «глобальних» способів історієписання, наголошує на тому, що й вони не вільні від національних, державних і культурних пріоритетів та поглядів істориків, котрі їх практикують²².

На нашу думку, національна історія в Україні пристойного гатунку вже активно пишеться й у форматі синтезів, і у вигляді спеціальних досліджень. Хіба не такою є, приміром, праця П.Р.Магочія²³? А чи не належать до національної історії високо оцінені фахівцями студії принципової новаторки Н.Яковенко про Йоаникія Галятовського²⁴ або ж М.Яременка – про Київську православну митрополію у XVIII ст.²⁵? Гадаємо, що якщо говорити про спеціальні розвідки, то маємо вже десятки (якщо не сотні) текстів, котрі підготовлені на рівні сучасних вимог та які водночас належать до зазначеного «відомства».

Як здається, у колі орієнтованих на західні підходи українських істориків, у тому числі й ревізіоністів, поширена думка про те, що сучасний фахівець спроможний і навіть повинен писати такі дослідження, які повністю позбавлені зв'язку із сьогоденням. Свідому апеляцію істориків до минулого задля вирішення злободенних питань заведено називати «презентизмом», і така практика для справжнього історика нібито хибна. Зокрема найбільш активний із критиків національної історії Г.Касьянов підкреслює свою прихильність²⁶ до поділу історичних репрезентацій за їх «співвідношенням із світом сучасного» північноамериканського дослідника А.Мегілла – на «афірмативну», «дидактичну», «критичну»²⁷. Останній вважає єдино правильним способом професійного історієписання «критичний», відповідно до якого розглядає «функцію історіографії передусім як критичну й негативну до того співтовариства, в якому вона виникає, і того минулого, яке вона вивчає»²⁸. На думку А.Мегілла, «критична історіографія повинна знаходитися на певній

²⁰ Mae M. Ngai. Promises and Perils of Transnational History [Електронний ресурс]: <https://www.historians.org/publications-and-directories/perspectives-on-history/december-2012/promises-and-perils-of-transnational-history>

²¹ Ibid.

²² Конрад С. Что такое глобальная история? – Москва, 2018. – С.207–209, 217–220.

²³ Магочій П.-Р. Україна: історія її земель та народів. – Ужгород, 2012. Цікаво, що серед авторів недавніх узагальнень з історії України бачимо С.Плохія – критика згаданого синтезу П.Р.Магочія за його національний підхід. На нашу думку, Плохіяєва «Брама Європи» є прикладом написаної в науково-популярному стилі територіальної/багатоетнічної національної історії з елементами транснаціональної оптики (див.: *Плохій С. Брама Європи: Історія України від скіфських воєн до незалежності.* – Х., 2016).

²⁴ Яковенко Н. У пошуках Нового неба: Життя і тексти Йоаникія Галятовського. – К., 2017.

²⁵ Яременко М. Перед викликами уніфікації та дисциплінування: Київська православна митрополія у XVIII ст. – Л., 2017.

²⁶ Касьянов Г. Danse macabre: голод 1932–1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980-ті – початок 2000-х). – К., 2010. – С.247; Його ж. Past continuous: історична політика 1980-х – 2000-х: Україна та сусіди. – С.10, 33–35.

²⁷ Мегілл А. Историческая эпистемология. – Москва, 2007. – С.109.

²⁸ Там же.

відстані від пам'яті, у всіх сенсах останньої, і так само вона повинна бути одночасно пов'язана та відсторонена від сучасного. Критична історіографія нічого не стверджує сучасному. Вона тільки показує те, що було іншим і дивовижним – навіть вражаючим – у минулому»²⁹.

Той же Г.Касьянов, очевидно, намагаючись наголосити винятково академічний характер свого дослідження про концепцію й дискурс Голодомору у сучасній Україні, в анотації до нього підкреслює свою авторську дистанцію від поточних українських реалій, політичних, соціальних викликів і турбот: «[...] міркування, висновки і узагальнення [дослідження] призначені винятково для академічної дискусії» і «не придатні для вжитку у сфері історичної політики, громадянського виховання, пропаганди»³⁰. В.Ададуров засуджує «стратегію звернення до минулого, яка є способом інтерпретації українського сьогодення»³¹. Отже впливові у сучасній Україні історики не вважають, що історія повинна мати виразний зв'язок із сучасністю, дехто навіть розглядає це як ознаку ненауковості такої історії. Оскільки національна історія знаходиться в тісній злучці із сьогоденням, це нібито посилює її «дефективність».

Проте така позиція, на нашу думку, методологічно некоректна. Насамперед відзначимо, що прагнення позбавити історичні знання зв'язків із сучасністю – це сцієнтистський фантом. І не лише з огляду на багаторазово наголошений у світовій та українській історіографії, спеціальній методологічній літературі суб'єктивний горизонт (культурний, ідейний, соціальний, психологічний тощо), притаманний будь-якому, навіть найбільш вправному й «об'єктивному» історичному за умов найбільшої свободи творчості. І цю проблему усвідомлює, наприклад, Г.Касьянов³². Але річ у тому, що будь-який історичний текст має не лише суб'єктивний зміст, закладений у нього автором, а й об'єктивний, який бачать у ньому читачі. І тут ідеться вже не про «зміст», а про «змісти» (адже кожен дивиться під власним кутом зору), і ці «змісти» автор не може контролювати/впроваджувати/виправляти, адже текст знаходиться «у вільному плаванні». Кожен читач буде співвідносити прочитане зі своїми запитами у світлі тих проблем, які його турбують. І це не обов'язково «політика» чи «ідеологія». Будь-які історичні знання виконують соціальні функції, незалежно від того, що про це думає їх «виробник». Як і будь-який текст, текст із національної історії може не тільки з волі історика, а й «об'єктивно» сприяти певному політичному порядку. І це, напевно, не дуже добре, адже всяка влада потребує не стільки виправдання, скільки щосекундного над собою контролю. Проте історичні наративи здатні виконувати (і виконують) інші, не такі суспільно неоднозначні, функції: загоювати/заспокоювати травми (страждання), збуджувати позитивні емоції від занурення в минуле як «чужу країну», мати суто пізнавальний інтерес (як сформувалося сьогодення?) чи приносити більш утилітарну й видиму користь (виховну, повчальну – історія як «учителька життя»), «банк» історичного досвіду, легітимізувати сучасний стан речей – якщо вони на користь суспільному благу, і заперечувати його, якщо – на шкоду, сприяти соціальній солідарності чи

²⁹ Там же. – С.131. Скажемо відверто, що така дефініція провідного поняття книги А.Мегілла здається, м'яко кажучи, непереконливою. Насправді вона не релевантна реальній історіографічній практиці, а в одній позиції – абсурдна (в який спосіб історична наука може показувати тільки те, що було «іншим», «дивовижним» і «вражаючим», та які критерії «іншого», «дивовижного», «вражаючого?»).

³⁰ Касьянов Г. *Danse macabre: голод 1932–1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії* (1980-ті – початок 2000-х). – С.4.

³¹ Ададуров В.В. Теоретичні засади та методологія вписування української історії в європейський контекст (погляд історика-всесвітника). – С.5.

³² Касьянов Г. *Danse macabre: голод 1932–1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії* (1980-ті – початок 2000-х). – С.10; Його ж. *Past continuous: історична політика 1980-х – 2000-х. Україна та сусіди*. – С.10.

громадянській активності, давати приблизні прогнози щодо майбутнього тощо). Історичні наративи можуть виконувати ці функції й у негативному сенсі, який колись абсолютизував П.Валері з його кваліфікацією історії як «найбільш шкідливого продукту, котрий виробляє хімія людського інтелекту», – роз'яструвати рани, нічому не навчати, давати хибне розуміння сучасного, легітимізувати злочинні режими, розсварювати сусідні народи тощо. Але це проблема не моделі історієписання, яку обирають історики. Це проблема їх ставлення до свого фаху та проблема сприйняття історичних репрезентацій у певному контексті.

Саме національна історія у сучасній Україні є чи не найбільш соціально значущою серед інших різновидів історієписання³³. Тому добра праця про І.Мазепу чи українсько-польський конфлікт на Волині 1943–1944 рр. напевне принесе сучасному українському суспільству більше користі й викличе більший інтерес (і то вже не тільки серед українців), ніж текст про велику котячу різанину в Парижі доби «старого порядку». Але це не означає, що колись читацькі запити не зміняться на протилежні.

«Гаразд, із суспільством усе зрозуміло», – скаже прискіпливий читач. «Але чи не є, – запитає він же, – соціальні функції історії якимось анахронізмом із погляду не зовнішнього, а, так би мовити, внутрішнього, із дзвіниці самої її величності Клію, особливо провідних її “західних” теренів?». «Можливо, – засумнівається він, – та, справді розвинена, західна історіографія від задоволення актуальних соціальних запитів давно вже відмовилася?». Шкода, але й на Заході всяке трапляється. Є історики, котрі взагалі заперечують професійне історієписання як спосіб пізнання минувшини, і тому закликають позбутися історії та віднайти нові методи синхронізації часу. Проте справжнім головним болем найсвітліших голів серед західних гуманітаріїв стала проблема виживання історії як науки (та й інших гуманітарних дисциплін), що впевнено втрачають свої позиції у середній і вищій школі, академічних інституціях в умовах глобалізації та сучасного економічного світопорядку, адже вони не приносять прибутку, не посилюють економічні позиції держав.

Один американський історик, наприклад, констатує, що в порівняно «історіографічно» успішних США кар'єру професійного історика обирають усе менш розумні студенти, а нормальний тираж книжок багатьох серйозних представників американського історичного співтовариства становить до 500 примірників³⁴. Порятунок історії якраз і вбачається у виході істориків із своїх веж зі слонової кістки «на вулицю», зростанні її соціальної значущості. Щоправда, конкретні пропозиції стосовно методів підвищення суспільної ваги істориків й історії відмінні: від донесення до людства ідеї про здатність фахової історіографії бути утилітарно корисною (наприклад, у плані прогнозування)³⁵ до пропаганди переконання в тому, що без гуманітаристики людство втратить базові основи свого існування (наповнене сенсом життя, уміння відчувати емпатію, необхідні для збереження демократії та соціальної рівноваги в гетерогенному світі)³⁶. Згадуваний уже Р.Топтендаль докладно показав, що у світовій історіографії прагнення до соціальної «важливості» й наукової «плідності» (в його термінах – «оптимальних норм», у радянських і пострадянських, зокрема українських – «актуальності») завжди було другою, поряд із «мінімальними вимогами», із фундаментальних цілей та ознак професійного історієписання³⁷. Тобто в мейнстрімі ніхто ніколи не ставив і, швидше за все,

³³ Про це див.: *Яремчук В.П.* Українська історіографія: суспільно-політична історія. – С.259–262.

³⁴ *Lukacs J.* The Future of History. – New Haven, 2011. – P.140–141.

³⁵ Див.: *Guldi J., Armitage D.* The History Manifesto. – Cambridge, 2014.

³⁶ Див.: *Нуссбаум М.* Не ради прибыли: зачем демократии нужны гуманитарные науки. – Москва, 2014.

³⁷ *Топтендаль Р.* Профессионализм историка и историческое знание. – С.26.

найближчим часом не ставитиме під сумнів потребу в істориках саме для соціуму, а не тільки один для одного. Якщо буде по-іншому, то вони опиняться, за словами Б.Гене, у становищі «пастирів без пастви»³⁸.

Окрім об'єктивного, незалежного від намірів істориків, зв'язку професійної історіографії з сучасністю у вигляді виконання історичними репрезентаціями соціальних функцій, є ще й суб'єктивний і водночас цілком науково коректний аспект цього поєднання. Він полягає у природі запитань, які ставлять дослідники до минулого, або ж, іншими словами – як вони обирають теми (проблеми) своїх студій, що і чому їх цікавить в історії? Пошук відповіді на це запитання хвилював багатьох видатних представників історичної думки.

Існує традиція, яка відмовляється визнавати зв'язок між сьогоденням та професійними зацікавленнями істориків. Приміром, один зі стовпів неокантіанства Г.Ріккерт уважав ключовою проблемою історичного пізнання «розчленування всієї дійсності на суттєві і несуттєві елементи»³⁹. Шукаючи спосіб її вирішення, пропонував історикам вибирати об'єкти своїх досліджень, керуючись принципом співвіднесення їх із «загальними (історичними) цінностями», під якими розумів ті, «котрі визнаються цінностями всіма тими, до кого вона (історія – *В.Я.*) звертається»⁴⁰. Сучасний французький історик П.Вен заперечує якийсь єдиний принцип, через який постають теми історичних досліджень, зокрема критикуючи погляд про винятковий вплив на цю процедуру актуального суспільного контексту діяльності історика: «[...] ідеї народжуються із чого завгодно: з моди, із випадковості, з читання книжок у вежі зі слонової кістки, ще частіше вони народжуються одна з іншою та з вивчення самого предмета»⁴¹.

Проте чимало впливових представників історичної думки вважали (вважають), що вибір тем визначається потребами сьогодення, як історик їх розуміє. Італійський філософ Б.Кроче вважав, що «лише інтерес до сучасності надихає нас на дослідження фактів минулого: вони входять до нинішнього життя і відгукуються на нинішні, а не минулі інтереси»⁴². Тож «будь-яка справжня історія є історією сучасною»⁴³, а «сучасність – [...] внутрішня властивість будь-якої історії»⁴⁴. Його ідеї розвивав чи не найбільш плідний та оригінальний історик-філософ і, до речі, єдиний філософ світового рівня, що був також «практикуючим істориком»⁴⁵, Р.Дж.Колінгвуд. У своїй знаменитій праці він обґрунтовував тезу про те, що єдиним пізнаваним предметом, а отже і предметом для історичної думки, є актуальне. Минуле й майбутнє – ідеальне, це людські (та історика) абстракції. Тому «наше так зване знання минулого [...] – лише реконструкція ідеального предмета, здійснена заради інтересів пізнання теперішнього»⁴⁶. «Цей принцип ідеальності минулого пояснює дві речі: чому ми не можемо й чому не потребуємо знати минуле, як воно відбувалося насправді (тобто у всій багатоманітності його виявів, без селекції на “важливі” та “неважливі” складники – *В.Я.*). Ми не можемо, тому що немає чого пізнавати; ніщо таке не існує, щоб його вивчати; немає ніяких фактів минулого, окрім тих, що ми реконструюємо в історичній думці. І не потребуємо: бо мета

³⁸ Гене Б. История и историческая культура средневекового Запада. – Москва, 2002. – С.401.

³⁹ Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре. – Москва, 1998. – С.158.

⁴⁰ Там же. – С.158–159.

⁴¹ Вен П. Как пишут историю: Опыт эпистемологии. – Москва, 2003. – С.104.

⁴² Кроче Б. Теория и история историографии. – Москва, 1998. – С.9.

⁴³ Там же.

⁴⁴ Там же. – С.10.

⁴⁵ Про А. Двенадцать уроков по истории. – Москва, 2000. – С.75.

⁴⁶ Колінгвуд Р.Дж. Идея истории. – К., 1996. – С.503.

історії – досягнути теперішнє, і тому всякий факт минулого, який не залишив жодного видимого сліду в теперішньому, не потребує – і не може – бути справжньою проблемою для історичної думки»⁴⁷.

Отже постановка питань минувшині у світлі сучасних потреб (від потреби знати про перетворене минуле, щоб «діяти [у сучасному] відповідно до пізнаного»⁴⁸ до прагнення знайти аргументи для зміцнення/руйнування сучасного політичного, соціального, економічного порядку тощо) належить до науково легітимних (якщо навіть не пристає цілком до достатньо обґрунтованого «презентистського» погляду) процедур професійного історієписання. Важко заперечувати, що саме в контексті національної історії постають жагучі та актуальні для сучасного українського суспільства питання, як складно й не погодитися з тим, що відповіді на них мають давати професійні історики. Інакше цим, як слушно застерігає К.Галушко, займуться «політики, демагоги та пройдисвіти»⁴⁹.

Але що не є легітимним у межах фаху? Відповідь проста – неправильно спотворювати («підганяти») минуле під сучасні потреби. Неправильно давати нечесну відповідь – тобто таку, яка сформульована врозріз із правилами ремесла. Але нечесна відповідь не «програмується» самим запитанням. Тож національна історія як різновид історієписання не несе відповідальності за спотворення – за це відповідають тільки й винятково самі історики. «Неправдива», як і «правдива» історія може бути написана і «мікроісториками», і «глобальними істориками», і будь-ким іншим. Відповідь на питання про національне минуле у ході дослідження, проведеного у відповідності до конвенційних процедур цеху, може бути й негативною. Наприклад, історик може не знайти національної ідентичності в певному просторі та часі, а навпаки – її протилежності – вияви інших лояльностей, приміром імперської вірнопідданської. «Національний» історик може взагалі сприяти деактуалізації сучасної національної солідарності, показуючи, що історія його народу була нудною й нічим не відрізнялася від минувшини інших народів.

Таким чином, сама по собі соціальна ангажованість будь-якого способу історієписання не означає втрату його зв'язку з наукою. Ба більше, неангажованих у соціальному сенсі історій не буває, як, ще раз наголосимо, – не буває й «нетенденційних» історій як продукту, виробленого зануреним у соціальну реальність та обплутаним десятками залежностей істориком. Зазначені твердження поширюються й на національну історію. Із суто ж пізнавального погляду вона нічим не поступається іншим різновидам історієписання, як і не переважає їх.

Особливо часто з боку ревізіоністів лунає такий закид про зв'язок національної історії в Україні зі сьогоденням, як її підпорядкованість політичній кон'юктурі. Мовляв, історики свідомо обслуговують владу й політично концептуалізують історичний наратив (індоктринація минулого), а влада використовує цей наратив у своїх цілях (його інструменталізація). Наприклад, автор ґрунтовного дослідження про «конструювання Голодомору», аналізуючи взаємини між українською політичною владою та професійною історіографією в незалежній Україні, твердить про їхню «злуку»⁵⁰ та «повернення професійного історієписання на рейки ідеологічного обслуговування державної історичної політики»⁵¹. При цьому він вважає,

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ Там само.

⁴⁹ Галушко К.Ю. У пошуку common sense: до дискусії з приводу національного гранд-наративу. – С.22.

⁵⁰ Касьянов Г. Danse macabre: голод 1932–1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980-ті – початок 2000-х). – С.246.

⁵¹ Там само. – С.254.

що українські історики «в переважній більшості» роблять це цілком свідомо⁵². В іншій праці така апокаліптична оцінка поширена вже на цілу вітчизняну гуманітаристику: «В Україні гуманітаристика (і передусім історія/історіографія) у змістовій складовій зосередилася на забезпеченні ідеологічних запитів національно-державного будівництва»⁵³. Звертається увага й на зворотний процес – активну участь самих істориків у виробленні «державного ідеологічного замовлення» у сфері історії, особливо на початках формування національного історичного нарративу на межі 1980–1990-х рр.⁵⁴ Констатовано зменшення їхньої «політичної» ваги в період президентства В.Ющенка, коли влада, як із сарказмом зауважив В.Кравченко, перестала потребувати думки професійних істориків через те, що їхню роль взяв на себе особисто президент України⁵⁵.

Чи так уже невтішно виглядає ситуація з місцем політичних акторів у сучасній українській професійній історіографії? Гадаємо, що ні. Мовимо не про повну безпідставність таких оцінок. Ідеться про перебільшення впливу поточної політики й політиків на науку як із методологічного, так і фактологічного погляду.

Із ракурсу методології теза про прислужництво історіографії політиці сумнівна, адже повинна спиратися на прийнятну аналітичну модель. На нашу думку, у такому разі має ставитися питання про жорстке ієрархічне підпорядкування істориків високопосадовцям, без наявності якого теза зависає в повітрі. Ідеться про наведення аргументів про серйозну потребу влади у професійних істориках, а також постановку питання про наявність відповідних інструментів примусу. З іншого боку, – теза про прислужництво передбачає проблематизацію підневільного (чи залежного) становища істориків, доведення того, що вони змушені були (саме змушені чиновниками, а не керувалися власними уявленнями, інтересами чи доброю волею) коритися владному замовленню (саме владному замовленню, а не мати інші мотиви – наприклад, наукові амбіції чи усвідомлення власної соціальної місії). Такі проблеми навіть близько не поставлено, адже, очевидно, немає що ставити.

Ієрархічне підпорядкування істориків політикам не продемонстроване й на емпіричному рівні. Навпаки, засвідчено, що поза межами тих академічних установ, співробітників яких залучено до експертного супроводу рішень державних органів щодо історії (а це насамперед Інститут історії України НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Кураса НАН України), держава не має суттєвих важелів впливу на позицію професійних істориків із тих чи інших питань (якщо не брати до уваги хіба підручникотворення, до якого залучено й вишівських істориків). Та й у цих інституціях вплив чиновників на концептуальні, ідейні позиції істориків побачити вкрай складно (хіба що під мікроскопом), а ще важче – верифікувати! Аналогічно, не наведено доказів, щоб історики всупереч власній волі та свідомо трактували минуле з огляду на владні рішення у царині історії. Напевно, що (мізерна?) частина істориків – передусім представників старших поколінь, за вкоріненою з радянських часів звичкою стежила/стежить (?) за політичною погодою й «добровільно» (а не під примусом) «хитається» разом із «генеральною лінією». Але це питання професійного сумління, ментальності, зрештою

⁵² Там само. – С.111, 246.

⁵³ Касьянов Г., Смолій В., Толочко О. Україна в російському історичному дискурсі: проблеми дослідження та інтерпретації. – К., 2013. – С.16.

⁵⁴ Касьянов Г. Danse macabre: голод 1932–1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980-ті – початок 2000-х). – С.111–112.

⁵⁵ Кравченко В. Поневолення історією: Радянська Україна в сучасній історіографії // Його ж. Україна, імперія, Росія: Вибрані статті з модерної історії та історіографії. – К., 2011. – С.479.

самоповаги, а не політичного контролю над історіографією. Абсолютна ж більшість пишуть так, як пишуть, не тому, що так вимагає чи хоче влада, а з інших причин, які не місце тут аналізувати. Тому не можна не погодитися зі влучним спостереженням Н.Яковенко, що «сьогодні історик – вільний, немов пташка»⁵⁶.

Як на нашу думку, концептуальну слабкість тези про ідеологічне прислужництво істориків владі усвідомлює, наприклад, Г.Касьянов. Проте його спроба витлумачити цю проблему таким чином, що, мовляв, якщо історик «вступає в діалог з агентами історичної політики», то він входить у «силове поле» дискурсів останньої і «потрапляє в залежність від них»⁵⁷ – надто спекулятивна й, скажемо прямо, бездоказова. Якщо ви силою життєвих обставин живете у вашій теці та при цьому ніжно любите її доньку – це не означає, що ви перебуваєте в полоні дискурсів матері вашої дружини. Написати працю, яка корелюється з історичними пріоритетами певної владної конфігурації, не означає зробити це, будучи притлумленим дискурсом влади (чи іншого «агента історичної політики»). Приміром, дослідник можуть приходити до геноцидної кваліфікації Великого голоду 1932–1933 рр. в Україні не тому, що так хотів В.Ющенко чи таким був панівний владний дискурс, а тому, що вони так уважають з інших, суто наукових (джерела, урахування дослідницьких пропозицій попередників) чи ненаукових (політичні погляди, національні упередження, родинна пам'ять тощо) причин. Але вони не винні в тому, що такі тексти дійсно «лили воду» на владний «млин» і дехто їх відчитує як такі, що написані на догоду «дискурсу» очільника Української держави.

Аргумент про прислужництво має й інші, суто емпіричні, прогалини. Дослідження політики пам'яті у сучасній Україні свідчать про загалом невисоку активність вищих урядовців нашої країни у цій царині аж до президенства В.Ющенка. Із цим спостереженням дисонує загальновідомий факт усталення й домінування у професійній історіографії етноцентричної версії національної історії саме у цей час. Те, що Г.Касьянов називає процесом «націоналізації історії» та формуванням її «канону», відбулося, на слухну думку того ж таки автора, саме в 1990-х рр.⁵⁸ Тому висока ймовірність того, що втручання політиків у цей процес було мінімальним.

«Емпірична» проблема цього аргументу полягає й у неспроможності пояснити парадоксальний (якщо виходити з тези про перебування істориків під тиском «згори») факт незмінності ідейних/ідеологічних позицій абсолютної більшості «національних» істориків упродовж існування незалежної України – попри часту зміну політичної кон'юнктури, особливо драстичну впродовж середини 2000 – середини 2010-х рр. (хіба за винятком доктора історичних наук Д.Табачника й ще кількох близьких до влади персон, але вони «хиталися» разом із «генеральною лінією» передусім тому, що самі були владою або боролися за неї).

⁵⁶ Лекція свободи Наталі Яковенко [Електронний ресурс]: https://zaxid.net/lektsiya_svobodi_nataliyi_yakovenko_n1286280

⁵⁷ Касьянов Г. Past continuous: історична політика 1980-х – 2000-х: Україна та сусіди. – С.402. Після такого висновку автор робить припущення про нездатність істориків звільнитися від політики: «Отже, можливо, найкращий спосіб для історика позбутися впливу історичної політики та породжуваних нею дискурсів – припинити займатися історією» (див.: Там само). Постає питання – то чи існує так звана «аналітична» історіографія, причіником якої вважає себе Г.Касьянов, і чи сам автор усе ще зараховує себе до професійних істориків? Цікаво, що до подібних висновків три десятиліття тому дійшли деякі західні радикальні критики професійної історіографії як способу пізнання минулого. Вони закидали їй неявні змови з правлячими елітами та підтримку несправедливого соціального порядку, і наразилися на жорстку критику відомих представників цеху. Про це стисло див.: Яремчук В. «Політизована історія»: різні виміри одного поняття // Історик і Влада. – К., 2016. – С.161–162.

⁵⁸ Касьянов Г. «Націоналізація» історії: нормативна історіографія, канон та їхні суперники (Україна 1990-х). – С.60–73; Його ж. Past continuous: історична політика 1980-х – 2000-х: Україна та сусіди. – С.224–233.

Проте ніякого парадоксу не існує – історики в незалежній Україні вільні від «держзамовлення» (хоча, як і всюди в демократичному світі, не кажучи про недемократичний, пишуть свої тексти в політичному контексті), та їм немає потреби щодня читати передовиці якоїсь «(Української) Правди». Загалом їхню переважаючу орієнтацію у просторі сучасних ідеологій можна окреслити широким поняттям «національно-демократична». Звичайно, що не йдеться про свободу українських істориків у сенсі незалежності як від власного «я», так і від бурхливої дійсності. Мова, ще раз наголосимо, про свободу від пресингу політиків.

Як зауважуємо в текстах ревізіоністів, фактично єдиний емпіричний аргумент, який натякає на залежність істориків від політиків – це констатація близькості інтересів і заходів українських високопосадовців у гуманітарній сфері та політиці пам'яті з історичними репрезентаціями й загалом творчими зусиллями професійних дослідників. Особливо це характерно для періоду початку – середини 1990-х рр., коли наміри збігалися: і ті, й інші були зацікавлені в легітимізації національної держави та успішному націтворенні (хоча часто при цьому політики керувалися особистими інтересами, далекими від ідеальних мотивів, властивих ученим-гуманітаріям – наприклад, у справі «обґрунтування» «президентства» М.Грушевського). Тотожність прагнень істориків і високопосадовців була помітною за часів спрямованої на посилення національного історичного нарративу меморіальної політики В.Ющенка. Проте це ніяк не доводить залежність істориків від влади, аналогічно як і влади від істориків – мова радше про взаємовигідну «кооперацію»: історики переважно з ідейних міркувань забезпечували політичним лідерам молодшої країни її історичну легітимність, брали участь у формуванні певних важливих для українського суспільства й держави ідеологічних констант; політики, своєю чергою, спиралися на істориків у більш прозаїчній справі збереження, розширення та відтворення власних політичних позицій (хоча дехто мислив усе-таки й суто державницькими категоріями).

Отже важко заперечувати активну участь самих істориків у виробленні державної політики в ділянці офіційного ставлення до минулого та політики пам'яті. Цей аспект дуже добре висвітлено у працях Г.Касьянова та А.Любарця. Хоча формальні показники такої активності ще прямо не засвідчують цієї тези (адже високопосадовці часто мають власну думку, яка формується під впливом інших чинників), проте вони все ж багато про що говорять. Наприклад, упродовж 2005–2009 рр. до Інституту історії України НАНУ було спрямовано 475 владних запитів щодо експертної оцінки окремих історичних подій, а в 2010–2013 рр. – 292⁵⁹. Власне, такі факти ще раз переконують, що в незалежній Україні за історію в її офіційно-політичному (державна політика пам'яті) та професійному (професійна історіографія) виявах відповідають насамперед історики. Тільки в першому випадку вони ділять цю відповідальність із політиками, натомість у другому – відповідальність лежить винятково на них.

І все-таки політична ангажованість національної історії у професійному виконанні – не вигадка. Але ця залежність іншого плану, ніж твердять ревізіоністи, – це залежність від аудиторії. Як уже йшлося, читачі розглядають тексти істориків крізь призму своїх очікувань і поглядів, прагнень та переконань, і це сприйняття прочитаного може не збігатися з тими смислами, які в них закладені їхніми авторами. Тож вони наповнюються розмаїтими, у тому числі політичними, сенсами.

⁵⁹ Любарець А.В. Політика пам'яті щодо радянської спадщини в Україні (2005–2015 рр.): Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2017. – С.231, 237.

У цьому зв'язку зазначимо, що політичний складник може за бажання бути приписаний фактично будь-яким історичним текстам, включно з наративами з національної історії, або ж проігнорованим у них. Іншими словами, незалежно від суб'єктивних намірів автора, його читач може знайти або не знайти в його праці відсилання до актуальних політичних інтересів. Тут визначальною є потреба в «активуванні» «прихованих» політичних сенсів – за відсутності такого текст не вважається політично ангажованим. Особливо буденним приписування політичних спонук стає в нинішній ситуації панування інструменталістського етосу у глобальній культурі, яке (панування) діагностують сучасні соціологи⁶⁰. Маємо соціальну реальність, де людська інтелектуальна та культурна активність сприймається насамперед крізь призму її прикладної, у тому числі політичної цінності. Якщо ж вести мову про суто українську ситуацію, то тут зрозуміла серйозність політичних ставок, які провакують утилітарне прочитання нашого минулого – і як пам'яті про нього, і як його історіографічної репрезентації.

Очевидно, що важче побачити політичний інтерес у тих працях, в яких досліджено мікропроцеси, набагато простіше – у наративах макроявищ чи процесів, насамперед в узагальненнях національних історій чи історій регіонів або частин світу, котрі несуть певні пояснювальні схеми та оціночні судження, що їх можна витлумачити як спрямовані на підтримку того чи іншого світопорядку (наприклад європоцентризму, світової комуністичної революції, глобалізму тощо). Причому чим вищим є рівень концептуалізації історичного матеріалу, тим легше звинуватити такі широкі історичні конструкції в політичній упередженості. І інвективи такої природи можна спрямувати не тільки на національну історію, а й до будь-якого іншого різновиду історієписання. Наприклад, якщо для одних істориків «нова імперська історія» – це адекватний інструментарій для пояснення гетерогенності та амбівалентності імперських утворень минулого, то знайдуться інші, котрі побачать у ній засіб підживлення амбіцій світових наддержав, підтримки неоколоніалізму й неоімперіалізму. «Транснаціональна історія» не тільки кидає виклик вадам національної та, особливо, ексклюзивним і гомогенізованим її прочитанням, а й створює «наукове» підґрунтя для такого, по суті, «західного» явища, як глобалізація, а також забезпечує спільним образом історії наднаціональні політичні утворення. Аналогічно прибічники постколоніальної теорії бачать у ній ґрунтовно опрацьовану критику та деконструкцію західних стереотипів про «Схід», а критично налаштовані до неї дослідники – суто ідеологічний продукт, покладений в основу політики мультикультуралізму, який містить у потенціалі новий, тепер уже «східний», стереотип «Заходу» та, у цьому сенсі, нічим не відрізняється від західного «взірця».

Більше того, навіть саме історієписання «по-європейськи» (з раціональною методологією та антропоцентризмом) можна потрактувати як політичний інструмент, вигаданий «Заходом» для колоніального поневолення народів, котрі не розглядають історію як свій спосіб ставлення до минулого. На наш погляд, у випадку відповідної уваги навіть до «мікроісторичних», або ж до «антропологічно» орієнтованих текстів, методологія яких, власне, базується на запереченні метанаративів як засобів легітимізації, можна (хоч і досить складно та зазвичай безпідставно) віднайти й у них корисні для «скріплення сердець» ідеї. Наприклад, в образі сільського інтелектуала та еретика-самоука Менокію з «Сиру і хробаків» К.Гінзбурґа – класичної мікроісторичної та «антропологічної» праці – національно стурбований італієць може побачити гідного сина землі італійської, доказ високих чеснот своїх земляків навіть із простолюду вже у сиву давнину.

⁶⁰ Furedi F. Gdzie się podziali wszyscy intelektualiści? – Warszawa, 2008. – S.8–9.

Зазвичай «політичне» прочитання історичних текстів (як і політичні ігри з суспільною пам'яттю про минуле) властиве такому «читачеві», як державна влада та політики. Наприклад, українські високопосадовці часів президентства В.Януковича (хоча не тільки вони), перебуваючи значною мірою під зовнішнім ідеологічним впливом, перебільшено насторожено сприймали творчість окремих дослідників українського національно-визвольного руху 1930–1950-х рр., і контекстуалізували її як оспівування «нацистських героїв» (цей «тренд» успадковано й деякими сучасними «політиками»). Проте такого роду маніпуляції з історією (не важливо – заради гречної чи негречної мети) нічого не говорять про саму професійну історіографію. Вони не означають, що реконструйованої істориками відповідної історичної події/явища не було в дійсності чи їхні історичні інтерпретації сфабриковані (політизовані). Як нагадав Р.Сербин у полеміці з І.-П.Химкою, «інструменталізація історичних подій не змінює їхньої природи. Нацисти викривали советські злочини (голодомор українців та катинське вбивство поляків) у военній пропаганді проти советів, але ніхто не візьметься нині стверджувати, що ці злочини не слід визнавати через те, що нацисти використовували їх для своїх ідеологічних і політичних мет»⁶¹.

Отже написаний якісно, максимально безсторонньо наратив із національної історії не несе відповідальності за його використання політиками, навіть якщо вони його інструменталізують. Проте сам факт інструменталізації вже робить його заполітизованим в окресленому вище сенсі.

З яких причин деякі сучасні вельми освічені та креативні українські історики вкрай негативно ставляться до національної історії, які «епістемологічні підвалини» їхньої власної позиції? Думаємо, що річ не тільки в декларованій ними переконаності в її науковій неспроможності, котра, мовляв, спонукає до радикальної критики, і не лише в особистому професійному досвіді спостереження над тим, як пишеться історія у сучасній Україні (ключові постаті з лав ревізіоністів працюють у найбільш партнерських із владою академічних інституціях). Як завжди (і це стосується й автора цього тексту, не менш тенденційного від тих, кого він критикує), тут «працюють» багато позанаукових та навколонаукових чинників, що або не усвідомлюються, або ж не декларуються, проте насправді впливають на висновки істориків.

Мова про ідейний клімат, в якому існує сучасна гуманітаристика та сучасні інтелектуали. Вплив його трендів і хвиль важко простежити, тому що ми, історики, не завжди артикулюємо формально (через згадки в текстах, покликання тощо) ті ідеї, які нас не залишають байдужими. Крім того, усі ми люди, і всі ми достеменно не знаємо, чому часто дотримуємося тих чи інших поглядів. Тому обмежимося суто лапідарним переліченням чинників, котрі, на нашу думку, можуть розглядатися як інтелектуальні підвалини «ревізіонізму». Тож це, очевидно, суто спекулятивна частина статті.

Насамперед ідеться про «ліволіберальний»/«космополітичний» погляд на світ, в українській традиції серед науковців й освітян не дуже розповсюджений, натомість в академічних середовищах Заходу надто впливовий. Тут не будемо говорити про його правильність/неправильність в умовах сьогодення, сучасної України. Це питання особистого вибору, і немає на це ради. Єдине, від чого не можемо втриматися – від цитування інтелігентського фольклору пізнього СРСР: «Питання: чим відрізняється космополітизм від інтернаціоналізму? Відповідь: тим самим, чим голова – від макітри».

⁶¹ Сербин Р. Боротьба Івана Химки з «українськими мітами»: хибні методи // Критика. – 2012. – №6. – С.17.

Варто говорити і про інтелектуальні тенденції останніх десятиліть у західній гуманітаристиці. Зокрема про стійкий тренд дискредитації національної історії у провідних світових історіографіях на тлі ідеологічної полеміки та політичної боротьби між умовними «ліберальними»/«ліволіберальними» та «консервативними»/«правими» суспільно-політичними силами впродовж останніх десятиліть. Не другорядну роль відіграють конструктивістські концепти західної соціальної й гуманітарної думки, що донедавна розглядалися як її останнє слово, і котрі ставлять наголос на принциповому «винайденні» націй засобами ідеологічних маніпуляцій (а це спричиняє гіпертрофовану увагу до політизації історії, політики пам'яті, державної ідеології тощо). Такі підходи активно (і тут уже неважливо – свідомо чи не свідомо) розвивають й наші російські колеги (наприклад, О.Міллер) і «колеги» (наприклад, В.Тішков). Сама ж російська інтелектуальна думка є складником інформаційних потоків із сусідньої країни, які переважно мають неоімперський характер, і все ще впливає на порядок денний у українському історієписанні.

Найбільш «невинним» із навколонаукових чинників вважаємо поширену в інтелектуальних середовищах концепцію (також «західного» походження), відповідно до якої надмірно перебільшено значення наукових текстів та ідей у політиці й суспільному житті, оскільки вони розглядаються не як «знання», а як «інструмент влади». Її яскравими представниками були до сьогодні все ще авторитетні на пострадянському просторі М.Фуко, Е.Саїд. Ця концепція здобула собі багатьох прибічників серед гуманітаріїв у країнах колишнього СРСР, оскільки була привабливою антитезою до «дискредитованої» марксистської схильності применшувати значення явищ духовного життя.

Отже головна помилка методологічного характеру, якої припускаються критики національної історії у сучасній Україні, полягає в підміні понять: нації та способів дослідження її минушини. Тож епістемологічні вади етноцентричної версії національної історії, до якої апелюють критики, безпідставно поширено на інші способи пізнання національного минулого. Натомість територіальна/багатоетнічна версія, доповнена досягненнями інших моделей пізнання (культурної, соціальної, глобальної історії тощо) долає прогалини етноцентричної й надає національній історії повноцінної академічної репутабельності.

Національна історія, як й інші різновиди історієписання, зберігає активний зв'язок із сьогоденням. Особливо це стосується суспільно-політичних процесів у незалежній Україні. Проте цей аспект належить до норми функціонування професійної історіографії, а не є якоюсь академічною девіацією. Соціальний ефект від функціонування національного історієписання залежить від професійного рівня істориків та від запитів читацької аудиторії, а не від самої моделі національної історії. Варто акцентувати на гіперболізації місця політичних акторів у національному історієписанні у сучасній Україні, якої припускаються історики, критично до неї налаштовані. Не наведено й, насправді, немає методологічних та емпіричних підстав для тверджень про поважну залежність істориків від українських високосадовців. Ми спробували довести, що професійний рівень історичних репрезентацій із національної історії в Україні залежить тільки від істориків, а влада виступає другорядним гравцем на полі академічної історіографії.

На щастя, чутки про смерть національної історії дещо перебільшені. Застосовуючи елементи актуального лексикону двох відомих сучасних українських

політиків, зазначимо: в Україні вона *точно нікому нічого не винна*. З огляду на її методологічні засади, вона не анахронічна й, тим паче, не паранаукова. Проте вона усвідомлює потребу в оновленні та активно над цим працює. В усіх без винятку світових історіографіях учені, які займаються вивченням минулого власних націй і різноманітних виявів їх історичного життя, становлять питому більшість представників професії. І такі підрахунки наводяться у працях критиків національної історії, яких важко запідозрити у вигадках⁶². Зазначене не означає, що вона єдино правильна чи якась унікальна. Світ історії безмежний, тож історикам завжди буде що вивчати й з приводу чого ламати списи. Національна історія як проект академічної науки не досконала. Але вона не досконала рівно тією ж мірою, як не бездоганні самі історики та їхні наративи.

REFERENCES

1. Adadurov, V.V. (2013). Teoretychni zasady ta metodolohiia vypsuvannia ukrainskoi istorii v ievropejskij kontekst [pohliad istorika-vsesvitnyka]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 2, 4–23. [in Ukrainian].
2. Aristov, V. (2015). Chto novogo v Kievskoj Rusi? *Ab imperio*, 1, 480–488. [in Russian].
3. Blok, M. (1973). *Apologiya istorii ili remeslo istorika*. Moskva: Nauka. [in Russian].
4. Furedi, F. (2008). *Gdzie się podzieli wszyscy intelektualisci?* Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy. [in Polish].
5. Gene, B. (2002). *Istoriya i istoricheskaya kultura srednevekovogo Zapada*. Moskva: Yazyki slavyanskoj kultury. [in Russian].
6. Guldi, J., Armitage, D. (2014). *The History Manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Halushko, K.Yu. (2013). U poshuku common sense: do dyskusii z pryvodu natsionalnoho grand-naratyvu. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 1, 4–23. [in Ukrainian].
8. Hunt, L. (2014). *Writing History in the Global Era*. New York: W.W. Norton and Company.
9. Iggers, G. (2010). *Historiografia XX wieku: Przegląd kierunków_badawczych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. [in Polish].
10. Iggers, G., Van, E. (2012). *Globalnaya istoriya sovremennoj istoriografii*. Moskva. [in Russian].
11. Kasianov, H. (2004). «Natsionalizatsiia» istorii: normatyvna istoriografii, kanon ta yikhni supernyky (Ukraina 1990-kh). L.O.Zashkilniak (Ed.). *Ukrainska istoriografii na zlami XX i XXI st.: zdobutky i problemy*, 57–73. Lviv: Lvivskiy natsionalny universytet im. Ivana Franka. [in Ukrainian].
12. Kasianov, H. (2010). Danse macabre: holod 1932–1933 rokiv u politytsi, masovii svidomosti ta istoriografii (1980-ti – pochatok 2000-kh). Kyiv: Nash chas. [in Ukrainian].
13. Kasianov, H. (2018). Past continuous: istorychna polityka 1980-kh □ 2000-kh. *Ukraina ta susidy*. Kyiv: Laurus, Antropos-Lohos-Film. [in Ukrainian].
14. Kasianov, H., Smolii, V., Tolochko, O. (2013). *Ukraina v rosiiskomu istorychnomu diskursi: problemy doslidzhennia ta interpretatsii*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
15. Kasianov, H.V., Tolochko, O.P. (2012). Natsionalni istorii ta suchasna istoriografii: vyklyky i nebezpeky pry napsanni novoi istorii Ukrainy. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 6, 4–24. [in Ukrainian].
16. Kolinhvud, R. Dzh. (1996). *Ideia istorii*. Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian].
17. Konrad, S. (2018). *Chto takoe globalnaya istoriya?* Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie. [in Russian].
18. Kravchenko, V. (2011). Ponevolennia istoriieiu: Radianska Ukraina v suchasni istoriografii. *Ukraina, imperiia, Rosiia: Vybrani statti z modernoi istorii ta istoriografii*, 455–528. Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian].
19. Kroche, B. (1998). *Teoriya i istoriya istoriografii*. Moskva. [in Russian].
20. Kutsyi, I. (2018). Istoriografichni posibnyk z akademichnym zmistom. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini – Historiographical studies in the Ukrainian SSR*, 29, 327–333. [in Ukrainian].
21. *Lektsiia svobody Natali Yakovenko*. Retrieved from: https://zaxid.net/lektsiya_svobody_nataliyi_yakovenko_n1286280 [in Ukrainian].
22. Liubarets, A.V. (2017). *Polityka pamiaty shchodo radianskoi spadshchyny v Ukraini (2005–2015 rr.)*. Candidate's thesis. Kyiv. [in Ukrainian].
23. Lukacs, J. (2011). *The Future of History*. New Haven: Yale University Press.
24. Mae M. Ngai. (2012). *Promises and Perils of Transnational History*. Retrieved from: <https://www.historians.org/publications-and-directories/perspectives-on-history/december-2012/promises-and-perils-of-transnational-history>
25. Magochii, P.-R. (2011). Terytorii istoriyiv. *Krytyka*, 9/10, 30–32. [in Ukrainian].
26. Magochii, P.-R. (2012). *Ukraina: istoriia yij zemel ta narodiv*. Uzhhorod: Vydavnytstvo V.Padiaka. [in Ukrainian].
27. Magochii, P.-R. (2013). Konstruiuvannia chy dekonstruksii: yak povynna vyhladaty „maibutnia istoriia Ukrainy”? *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 4, 4–7. [in Ukrainian].
28. Maiboroda, O.M. (2013). “Natsionalna istoriia” zasluhovuie buty bilsh zhyvoiu, nizh mertvoiu. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 1, 24–28. [in Ukrainian].
29. Megill, A. (2007). *Istoriicheskaya epistemologiya*. Moskva: Kanon+. [in Russian].

⁶² Iggers G. *Historiografia XX w.: Przegląd kierunków_badawczych*. – Warszawa, 2010. – S.110; *Iggers G., Van E.* Глобальная история современной историографии. – Москва, 2012. – С.411–420; *Hunt L.* *Writing History in the Global Era*. – New York, 2014. – P.5.

30. Nussbaum, M. (2014). *Ne radi pribyli: zchem demokratii nuzhny humanitarne nauki*. Moskva. [in Russian].
31. Plokhii, S. (2011). Mizh istoriiei ta natsiiei: Pavlo Robert Magochii i pereosmyslennia ukrainskoi istorii. *Krytyka*, 9/10, 27–30. [in Ukrainian].
32. Plokhii, S. (2012). Natalia Yakovenko: portret istoryka u zvorotnii perspektyvi. *Theatrum Humanae Vitae: Studii na poshanu Natali Yakovenko*, 35–61. Kyiv: Laurus. [in Ukrainian].
33. Plokhii, S. (2016). *Brama Yevropy: Istorii Ukrainy vid skiifskikh voien do nezalezhnosti*. Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia. [in Ukrainian].
34. Pro, A. (2000). *Dvenadsat urokov po istorii*. Moskva: RGGU. [in Russian].
35. Rikkert, G. (1998). *Nauki o prirode i nauki o kulture*. Moskva: Respublika. [in Russian].
36. Serbyn, R. (2012). Borotba Ivana Khymky z „ukrainskymy mitamy”: khybni metody. *Krytyka*, 6, 15–18. [in Ukrainian].
37. Toshtendal, R. (2014). *Professionalizm istorika i istoricheskoe znanie*. Moskva: Novyj Khronograf. [in Russian].
38. Velychenko, S. (2006). De pochyvaietsia natsionalna istoriia. *Krytyka*, 9, 17–19. [in Ukrainian].
39. Velychenko, S. (2009). Chy mozhlyvo teper naukovo perepysuvaty istoriiu pidrosiiskoi Ukrainy. *Krytyka*, 9/10, 29. [in Ukrainian].
40. Velychenko, S. (2013). *New Wine Old Bottle: Ukrainian History, Muscovite/Russian Imperial Myths and the Cambridge History of Russia*. Retrieved from: https://www.academia.edu/13207347/_New_Wine_Old_Bottles_Ukrainian_History_Muscovite_Russian_Imperial_Myths_and_the_Cambridge_History_of_Russia_WWW.HISTORIANS.IN.UA_Sept._2013_
41. Ven, P. (2003). *Kak pishut istoriyu: Opyt epistemologii*. Moskva: Nauchnyj mir. [in Russian].
42. Vzhosek, V. (2012). Istoriiia – Kultura – Metafora: Postannia neklasychnoi istoriohrafii; Pro istorychne myslennia. Kyiv: Nika-Tsentr. [in Ukrainian].
43. Yakovenko, N. (2017). *U poshukakh Novoho neba: Zhyttia i teksty Joanykiiia Galiatovskoho*. Kyiv: Laurus. [in Ukrainian].
44. Yaremchuk, V. (2016). „Polityzovana istoriia”: rizni vymiry odnogo poniattia. I.I.Kolesnyk (Ed.) *Istoriy i Vlada*, 143–167. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
45. Yaremchuk, V. (2017). *Ukrainska istoriohrafii: suspilno-politychna istoriia*. Ostroh. [in Ukrainian].
46. Yaremchenko, M. (2017). *Pered vyklykamy unifikatsii ta dystsyplinuvannia: Kyivska pravoslavna mytropolia u XVIII st.* Lviv: UKU. [in Ukrainian].
47. Zashkilniak, L. (1999). *Metodolohiia istorii vid davnyiny do suchasnosti*. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet im. Ivana Franka. [in Ukrainian].

Vitalii Yaremchuk

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
 Professor at M.Kovalskiy History Department,
 National University of Ostroh Academy
 (Ostroh, Ukraine), vitaliiyaremchuk@gmail.com
 ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2493-7271>

Criticism of National History from Revisionist Positions in Modern Ukraine: Methodological Gaps

Abstract. The purpose of the research is to substantiate the falsity of some of the methodological foundations of revisionist proposals concerning national history that give rise to claims of its “unscientific” and “intellectual anachronism” and to strengthen the thesis of the scientific legitimacy of such a kind of historiography through methodological arguments. **The research methodology** is based on the methods of historiographic analysis and synthesis, as well as historiographical comparativity. **The scientific novelty** is to justify the methodological gaps of the revisionist critique of national history in modern Ukraine and to substantiate the provision on its complete methodological correctness. First, it is argued that national history, in its cognitive characteristics, is no different from other ways of gaining scientific understanding of the past. Secondly, it is proved that the connection of national history to the present, like any other varieties of historical writing, is inevitable. Such a project of professional historiography, while retaining scientific consciousness, is at the same time one of the most important in modern Ukraine in view of its important positive social functions. **Conclusions.** The main mistake of the methodological nature, which is assumed by the critics of national history in modern Ukraine, is to replace the concepts: the nation and ways of studying its past. Therefore, the epistemological shortcomings of the ethnocentric version of national history appealed to by critics are unreasonably extended to other ways of knowing the national past. Instead, the territorial/multiethnic version, supplemented by the achievements of other models of cognition (cultural, social, global history, etc.), overcomes the shortcomings of the ethnocentric and gives the national history a full academic respectability. National history, like other varieties of historical writing, retains an active connection with the Ukrainian present. However, this aspect belongs to the norm of functioning of professional historiography and not to academic deviance.

Keywords: national history, methodology of history, professional historiography, revisionist historians, modern Ukraine, social functions of history.